

Кузнецова М.Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри приватного та соціального права
Сумського національного аграрного університету

УДК 347.2/3

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2020.4.6>

ПРИНЦИП НЕДИСКРИМІНАЦІЇ В МІЖНАРОДНОМУ МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Міжнародне право в галузі прав людини визначає, що не всі відмінності у ставленні/поводженні є дискримінацією. Можуть траплятися ситуації, коли різне ставлення/поводження є виправданим. Незважаючи на те, що не всі відмінності в поведженні є дискримінаційними, міжнародне право встановлює критерії для визначення, коли певну відмінність варто вважати дискримінацією. Загальними принципами, що закріплені в різних міжнародних документах, є принцип рівності та принцип недискримінації, якими забезпечується об'єктивне та обґрунтоване ставлення до всіх і кожного, що відповідає антропоцентричній меті та існує в розумному співвідношенні використовуваних засобів та поставлених цілей.

Метою багатьох документів, що закріплюють положення про недискримінацію, є надання всім людям рівних та справедливих перспектив доступу до можливостей, що є в суспільстві. Цей принцип, по суті, означає, що особи, які перебувають у подібних ситуаціях, мають отримувати подібне ставлення, а не поведження менш прихильно просто через певну «захищену» характеристику, якою вони володіють.

Включення принципу недискримінації до міжнародних стандартів захисту прав людини є і виправданою метою, і необхідністю щодо запобігання проявам расизму, ксенофобії та іншим проявам нетерпимості.

Отже, не є випадковим, що нині майже в усіх «праволюдних» публікаціях – наукових, навчальних, публіцистичних, просвітницьких – йдеться про ті чи інші «стандарты» прав людини. Проте зазначене терміно-поняття вживається авторами зазвичай у досить неоднозначних сенсах. Між тим, якщо стандарти прав людини мають відігравати бодай орієнтуючу, а нерідко й юридично-регулюючу роль, то їх інтерпретація має бути, принаймні у рамках певної сфери відносин, справді більш-менш уніфікованою. Особливо це стосується міжнародних стандартів [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нині є чимало публікацій вчених щодо визначення поняття міжнародних стандартів захисту прав людини та їх регулюючого впливу на національне законодавство. Так, П. Рабінович та О. Венецька досліджують поняття міжнародних стандартів прав людини та їх класифікацію [1], Н. Мішина досліджує європейські стандарти прав людини та можливість їх інкорпорації [2]. Принцип недискримінації в міжнародно-правових досліджен-

нях представлений роботами таких науковців, як О. Панкевич [3], І. Гуменюк [4], Л. Амелічева [5], В. Рожко [6] та ін. Варто зазначити, що більшість цих праць є вузькоспеціалізованими та містять характеристику принципу недискримінації в окремих галузях або за окремою характеристикою. **Метою** нашого дослідження є аналіз підходів до характеристики міжнародних стандартів захисту прав людини щодо принципу недискримінації, закріплення та визначення його ознак у відповідних міжнародних документах, формування цілісного уявлення щодо змісту зазначеного принципу.

Виклад основного матеріалу. Права людини універсальні за їх природою. Права людини – це права, властиві всім людям, незалежно від раси, статі, національності, етнічної приналежності, мови, релігії чи будь-якого іншого статусу. Права людини включають право на життя та свободу, свободу від рабства та катувань, свободу думок та вираження поглядів, право на працю та освіту та багато іншого. Кожна людина має право на ці права без дискримінації.

П. Рабінович зауважує, що основоположні права людини стосуються, так чи інакше, кожного індивіда. Тому, коли йдеться про їхні «стандарты», насамперед постає питання про гранично загальні з них. А такі стандарти, ясна річ, можуть фіксуватись саме в актах міжнародного права [7, с. 20].

В юридичній літературі міжнародні стандарти прав людини розглядають із різних точок зору.

С. Ляхівненко, говорячи про міжнародні правові стандарти з онтогносеологічних та функціональних позицій, зазначає: а) під ними, насамперед, розуміються єдині принципи і норми щодо поведінки суб'єктів права, які зафіксовані в основних джерелах міжнародного права як в універсальних, так і в регіональних правових актах; б) вони є оптимальними юридичними вимогами стосовно правових систем держав-учасниць міжнародного співтовариства; в) вони відображають найкращі правові досягнення міжнародного права та співробітництва держав-членів міжнародної спільноти та держав-членів універсальних і регіональних міжнародних міжурядових організацій (ММУО); г) вони фіксуються у відповідних джерелах права у вигляді принципів і норм права; г) вони об'єктивуються через основні джерела міжнародного права; д) вони є обов'язковими вимогами для держав-учасників міжнародних договорів, що містять такі правові стандарти; е) вони є основою для узгодження міжнародного і національного права [8, с. 667].

За критерієм форми об'єктивного вираження О. Руднева пропонує виділяти дві групи міжнародних стандартів прав і свобод людини: стандарти-принципи та стандарти-норми. До стандартів-принципів мають бути зараховані лише ті, які набули ознак універсальності, модельності та загальності, що притаманно міжнародним стандартам прав і свобод людини загалом. Системоутворюючим стандартом-принципом є принцип верховенства права, зміст якого формують такі стандарти-принципи, як рівність, справедливість, розумність, пропорційність, добросовісність, пріоритет прав людини, їх забезпечення та захист, а також принцип демократизму [9, с. 33]. Стандарти-принципи у сфері прав людини закріплюють основоположні (базові вихідні) засади розуміння та захисту цих прав, що створює підґрунтя для розвитку останніх. Якщо стоїть питання про визначення правомірності поведінки того чи іншого суб'єкта (перш за все, держави), варто виходити з того, чи відповідає ця поведінка правовим принципам, і тоді можна зробити висновок про порушення (або дотримання) того чи іншого стандарту [9, с. 34].

Закріплення міжнародних стандартів – принципів у сфері прав людини зазвичай відбувається на рівні відповідних міжнародних актів, що склалося історично.

На думку О. Калмикової, заборона дискримінації є загальновизнаною нормою сучасного міжнародного права, яка має змішаний договірно-звичайний характер, оскільки вона визнається більшістю держав, незалежно від рівня їхнього соціально-економічного розвитку. Ця норма, спочатку закріплена в договірному праві, випередила національну практику держав і стала стимулом для її вдосконалення в інтересах реалізації цілей і принципів Статуту ООН. Також О. Калмикова у своїй роботі зазначає, що заборона дискримінації є основою діяльності держав у сфері поваги прав людини, оскільки її послідовне і повне проведення в життя є найважливішим чинником не тільки досягнення справжньої правової рівності всіх людей, а й міжнародного миру і стабільності. Отже, норма, що забороняє дискримінацію, є ідейною основою, свого роду фундаментом міжнародних відносин у сфері захисту прав людини, найважливішим системоутворюючим фактором, що об'єднує норми міжнародного права прав людини. Все це уможливило висновок, що заборона дискримінації є нормою, яка має принциповий характер, що відповідає критеріям норм-принципів: нормативність, імперативність, фундаментальність та ін. [10, с. 152–153].

Що стосується підстав, на яких забороняється дискримінація, то існує три типи шляхів вирішення цього питання в законодавстві та міжнародних документах. Одним із них є створення широкої відкритої текстури рівності гарантій, проста вказівка, що всі особи рівні перед законом без жодної конкретної підстави. Такий підхід залишає за суддями рішення, коли класифікацію ознак дискримінації заборонено. Другий підхід полягає у формулюванні законодавства, що містить вичерпний перелік таких підстав. Це контрастує з першим підходом у тому, що ви-

бір підстави/ознаки класифікації не залишає права на розсуд суддів. Підстави можуть бути додані або видалені лише законодавчо, а не судом. Цей підхід із фіксованою категорією зустрічається в законодавстві Європейського Союзу. Цей підхід визначає перелік підстав дискримінації, але вказує, що цей перелік є не вичерпний. Під час складання проекту Статуту Організації Об'єднаних Націй стверджувалося, що було б нерозумно обмежувати можливі підстави для дискримінації за расою, статтю, мовою чи релігією, оскільки дискримінація, незалежно від того, відкрита вона чи маскується, також може мати місце на основі думки, країни походження, національності, соціального статусу тощо. Однак фраза, використана в ст. 55 Хартії, не намагалася остаточно обмежити типи розмежування, щодо яких заборонялося здійснювати дискримінацію, а лише перерахувала найпоширеніші варіанти [11, с. 12, 13].

Проілюструвати базову концепцію закріплення принципу недискримінації можна на прикладі таких основних актів, як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні, культурні права, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього, Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації, Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини, Конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього, Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації у відношенні до жінок, Конвенція про права дитини та ін.

Наведемо положення деяких із перелічених актів, що закріплюють загальний підхід до принципу недискримінації.

Загальна декларація прав людини у ст. 1 та ст. 7 закріплює принцип рівності та недискримінації:

– всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і мають діяти щодо один одного в дусі братерства (ст. 1);

– всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від будь-якої дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від будь-якого підбурювання до такої дискримінації (ст. 7).

Ч. 2 ст. 2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні, культурні права визначає, що держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються гарантувати, що права, проголошені в цьому Пакті, здійснюватимуться без будь-якої дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини.

Ст. 14 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини закріплює, що користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри,

мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або за іншою ознакою.

Принцип недискримінації має на меті «гарантувати, що права людини здійснюються без будь-якої дискримінації на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичної чи іншої думки, національного чи соціального походження, власності, народження чи іншого статусу, наприклад інвалідність, вік, сімейний та сімейний стан, сексуальна орієнтація та статевая ідентичність, стан здоров'я, місце проживання, економічне та соціальне становище» [12].

Враховуючи вищезазначене, варто зауважити, що принцип недискримінації вимагає рівного ставлення до особи або групи осіб незалежно від їхніх конкретних характеристик і використовується для оцінки скоріше нейтральних критеріїв, які можуть призвести до наслідків, які систематично ставлять у невідгідне становище осіб, які мають ці характеристики.

У міру застосування цього принципу практика держав забезпечує його розвиток, наповнює новим змістом. Нині навряд чи можна обмежитися одним елементом принципу недискримінації: заборонаю неправомірної відмінності в поводженні, заснованою на будь-яких природних або соціальних ознаках. Відмова у спеціальному захисті окремим категоріям людей, без якої вони через свою вразливість не мають навіть рівних можливостей, буде призводити тільки до вкорінення дискримінації. Тому є всі підстави стверджувати, що складається новий елемент принципу – заборона відмови у здійсненні позитивних дій [10, с. 153].

Принцип недискримінації є невідчужуваним та тісно пов'язаний не лише із принципом рівності, а й із засадами справедливості, об'єктивності, пропорційності, верховенства права та поваги до прав людини [13, с. 167].

О. Назаренко, аналізуючи європейські принципи дотримання та захисту прав людини, визначає, що принцип недискримінації (рівності) як один із найважливіших загальних принципів права Європейського Союзу передбачає однакове ставлення до осіб, що перебувають в однакових умовах (не можна ставитися до особи у менш сприятливий спосіб тільки тому, що вона має певні «захищені ознаки» (заборона прямої дискримінації)), а також різне ставлення до осіб, що перебувають у різних ситуаціях: ставлення має відрізнятися, наскільки це необхідно, щоб особа користувалась конкретними можливостями на однакових умовах з іншими (заборона непрямой дискримінації) [14, с. 246–247].

Одним із критеріїв поширення практики недискримінації на сферу захисту прав людини є також правозастосування та інтерпретація норм міжнародного права та національного законодавства.

Одне з перших рішень на міжнародному рівні, що визначає сферу дії принципу недискримінації, було винесене Європейським судом у рішенні щодо бель-

гійської лінгвістичної справи (справа «Що стосується деяких аспектів законів про використання мов у Освіта в Бельгії», заява № 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63, 2126/64, Рішення від 23 липня 1968 р.). У цьому рішенні Європейський суд погодився з тим, що не всі види диференційованого ставлення в забезпеченні прав і свобод є забороненою дискримінацією згідно з Конвенцією. У цьому рішенні Суд виклав свою аналітичну схему визначення, коли мала місце заборонена дискримінація (пункт 10):

а) факти розкривають диференційоване ставлення;

б) відмінність не має мети, тобто не має об'єктивного та розумного обґрунтування з огляду на мету та наслідки розглянутого заходу;

с) немає розумної пропорційності між використовуваними засобами та метою, яку прагнуть реалізувати.

Визначаючи момент, коли певне національне законодавство чи практика перетнуло межу забороненої дискримінації, Суд застосовує ті самі принципи тлумачення, вироблені в рамках судової практики, що стосуються питань, що виникають відповідно до цих статей, що містять пункти про обмеження, наприклад ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) та ст. 11 (свобода зібрань та об'єднань). Вже у справі бельгійської лінгвістики Суд застосував критерії, порівняні з тими, що застосовував у справах, що переглядають питання, що виникають згідно зі ст. 8, яка має вбудовані обмежувальні застереження, тобто легітимність мети, якої має досягти ця практика, пропорційність, використані засоби та цілі. На додаток до трьох критеріїв, перелічених у справі бельгійської лінгвістики (диференційоване ставлення, об'єктивне та розумне обґрунтування мети, пропорційність), можна навести розгляд Судом питання про те, чи є ситуація заявника аналогічною ситуації осіб, які користуються кращим захистом оскаржуваного права. На цих вимогах наголосила подальша практика Європейського суду та деяких основних наглядових органів із прав людини (наприклад, у справі *Marckx v. Belgium* No. 6833/74) [15].

Висновки. Дискримінація однозначно є негативним явищем у суспільстві, що означає несправедливе поводження з людиною чи групою через певні характеристики, такі як стать, інвалідність, вік, етнічне походження, колір шкіри, національність, сексуальність та/або релігійні переконання та інші. Закріплення принципу недискримінації як на міжнародному, так і на національному рівнях дає змогу уникнути багатьох проблем, що виникають у процесі правозастосування при захисті прав та свобод людини. Уніфіковане тлумачення принципу недискримінації дає змогу формувати правосвідомість таким чином, щоб поважати погляди, права та поведінку людей та прославляти їхню різноманітність. Міжнародна правотворча та правозастосовна практики сприяють подальшому вдосконаленню механізму реалізації принципу недискримінації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Рабінович П., Венецька О. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 18–28

2. Мішина Н.В. «Кодекс зебри» як модельна схема інкорпорації європейських стандартів прав людини. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В.М. Дрьомін ; НУ «ОЮА». Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса, 2013. Т. 1. С. 274–276.

3. Панкевич О. Заборона дискримінації: деякі загальнотеоретичні й філософсько-правові аспекти інтерпретації (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 3. С. 20–31

4. Гуменюк І.А. Інститут заборони дискримінації в соціальному законодавстві ЄС: досвід для України. *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2014. № 3. С. 60–64.

5. Амелічева Л.П. Заборона дискримінації за ознаками «гендерна ідентичність» та «сексуальна орієнтація» у світлі теорії прав людини та концепції гідної праці. *Часопис цивілістики*. 2020. № 36. С. 70–76.

6. Рожко В.В. Рада Європи і захист прав людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2015. № 4. С. 51–64.

7. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 19–29.

8. Ляхівненко С.М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. 2011. Випуск 51. С. 666–672.

9. Руднева О.М. Теоретичні проблеми класифікації міжнародних стандартів прав і свобод людини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 9. С. 32–42.

10. Калмикова О.С. Правова природа принципу недискримінації особистості. *Право та інновації*. 2015. № 4. С. 151–156.

11. Weiwei, Lie. Equality and non-discrimination under international human rights law. *Norwegian Centre for Human Rights University of Oslo Research Notes*. 2004.

12. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 20, Non-discrimination in economic, social and cultural rights; 2009. URL: <https://www.who.int/gender-equity-rights/understanding/non-discrimination-definition/en/#:~:text=The%20principle%20of%20non%2Ddiscrimination,marital%20and%20family%20status%2C%20sexual>

13. Бачинська О.-М. Співвідношення принципів недискримінації та рівності у праві. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 9. С. 165–168.

14. Назаренко О.А. Загальні принципи права ЄС в правовій системі ЄС. *Правове регулювання економіки*. 2015. № 15. С. 242–249.

15. Concept and importance of the principle of non-discrimination. URL: <https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/comparative-analysis-of-selected-case-law-achpr-iachr-echr-hrc/the-right-to-equality-and-non-discrimination/concept-and-importance-of-the-principle-of-non-discrimination>.

Кузнецова М.Ю. ПРИНЦИП НЕДИСКРИМІНАЦІЇ В МІЖНАРОДНОМУ МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена розгляду питань, що стосуються визначення поняття принципу недискримінації в міжнародному праві людини, характеристик основних підходів до його розуміння та закріплення в міжнародних документах.

Автор зауважує, що сутністю принципу недискримінації є таке: будь-яка дискримінація за будь-якою ознакою, такою як стать, раса, колір шкіри, етнічне чи соціальне походження, генетичні особливості, мова, релігія чи переконання, політична чи будь-яка інша думка, приналежність до національної меншини, майно, народження, інвалідність, вік чи сексуальна орієнтація забороняється. Також до переліку таких характеристик можуть бути включені й інші, оскільки як видається з аналізу, проведеного у статті, є кілька шляхів закріплення таких характеристик (формування повного переліку дискримінаційних характеристик, можливість визначення додаткових та на розсуд правозастосовного органу) як у міжнародних актах, так і в національному законодавстві.

Проаналізувавши підходи до характеристики принципу недискримінації в міжнародному механізмі захисту прав людини, автор доходить висновків, що дискримінація є негативним явищем у суспільстві, що означає несправедливе поводження з людиною чи групою через певні характеристики, такі як стать, інвалідність, вік, етнічне походження, колір шкіри, національність, сексуальність та/або релігійні переконання та інші. Закріплення як на міжнародному, так і на національному рівнях принципу недискримінації дає змогу уникнути багатьох проблем, що виникають у процесі правозастосування при захисті прав та свобод людини. Уніфіковане тлумачення принципу недискримінації дає змогу формувати правосвідомість таким чином, щоб поважати погляди, права та поведінку людей та прославляти їхню різноманітність. Міжнародна правотворча та правозастосовна практики сприяють подальшому вдосконаленню механізму реалізації принципу недискримінації.

Ключові слова: дискримінація, принцип недискримінації, міжнародне право людини, механізм захисту прав людини, міжнародні стандарти, норми-принципи.

Kuznetsova M.Yu. THE PRINCIPLE OF NON-DISCRIMINATION IN THE INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS PROTECTION MECHANISM

The article is devoted to the issues related to the definition of the concept of the principle of non-discrimination in international human law, the characteristics of the main approaches to its understanding and enshrined in international instruments.

The author notes that the essence of the principle of non-discrimination is the following: any discrimination on any grounds, such as sex, race, color, ethnic or social origin, genetic characteristics, language, religion or belief,

political or any other opinion, belonging to a national minority, property, birth, disability, age or sexual orientation is prohibited. Also, the list of such characteristics may include others, because as can be seen from the analysis of the article, there are several ways to consolidate such characteristics (formation of a complete list of discriminatory characteristics, the possibility of determining additional and at the discretion of law enforcement agencies) in international instruments and in national legislation.

After analyzing the approaches to the characterization of the principle of non-discrimination in the international human rights mechanism, the author concludes that discrimination is a negative phenomenon in society, which means unfair treatment of a person or group due to certain characteristics such as gender, disability, age, ethnicity, color skin, nationality, sexuality and / or religious beliefs and others. Consolidation at both the international and national levels of the principle of non-discrimination avoids many of the problems that arise in the process of law enforcement in the protection of human rights and freedoms. A unified interpretation of the principle of non-discrimination allows the formation of legal awareness in such a way as to respect the views, rights and behavior of people and glorify their diversity. International law-making and law-enforcement practices contribute to the further improvement of the mechanism for implementing the principle of non-discrimination.

Key words: discrimination, principle of non-discrimination, international human law, mechanism of human rights protection, international standards, norms-principles.